

PRVI KOVANI NOVAC

Povjesničari su najviše zahvalni antičkim piscima koji su u svojim djelima spominjali podrijetlo novca. Poluks, pisac iz vremena cara Komoda, pitao se je li prvi novac počeo kovati Fidon iz Arga, Demokid iz Kume, Atenjanin Erihtanije, žena frigijska Mide ili kći Agamemnona, kralja Kume. Ksenofan je tvrdio da su prvi novci kovani u Lidiji. Prema danas poznatim novčanim svjedočanstvima moglo bi se zaključiti da su upravo u Lidiji kovani prvi novci. To je potvrđeno podacima Fidona i Herodotovim citatom: „U Lidiji su se prvo kovali zlatni i srebrni novci“. Smatra se da kovanje prvih zlatnih, srebrnih novaca i novaca od elektruma (prirodne slitine zlata i srebra) počinje u 7. st. prije Krista. Kao mjesta prvih kovnica najčešće se spominju područja Lidije i Jonije, smještene u maloj pokrajini zapadne Anatolije, danas dijela moderne Turske. U najvećem broju literarnih citata spominje se godina 660-ta prije Krista. Jonija i Lidija bile su posebno poznate po graviranju dragulja i izradi svojih pečata. Vještina graviranja dragulja bila je vrlo slična vještini izrade kalupa za kovanje novca. Prvotno su kalupi rađeni od čiste bronce, a kasnije se izrađuju od željeza. Izrada kalupa za kovanje novaca bila je skupa i teška. Ključni elementi za razvoj prvog monetarnog sustava bili su dragocjeni metali koji su postupno denominirani i rabljeni su u trgovini. Kralj Krez iz Lidije kovao je prve srebrne i zlatne novce u Sardu. Bio slavan i poznat po nevjerojatnom bogatstvu, što svjedoči i danas poznata uzrečica: „bogat kao Krez“. Godine 546. prije Krista porazio ga je Cyrus II. i tada je Lidija došla pod vlast Perzije. Novac kovan nakon pada Lidije sličan je novcu kovanom za vrijeme vladavine Kreza i razlike je vrlo teško utvrditi. U ovom radu autor analizira prvenstveno srebrni novac Lidije, navodi i sistematizira sve denominacije statera iz Lidije. Slikovni prikaz u literaturi do sada nije pregledno opisan. Većina opisanih novaca pripada privatnoj zbirci autora.

Ključne riječi: Lidija, Herodot, Krez, prvi kovani novac

Od samog početka čovjek je proizvodio hranu i razmjenjivao je za nešto drugo što mu je bilo potrebno. Stvarati viškove hrane bilo je prirodno, ali često nepraktično, zbog ograničenog trajanja i kvarenja hrane. Za odvijanje takve razmjene bilo je potrebno utvrditi pojedinačnu vrijednost svih roba, prema nekoj univerzalnoj dogovorenoj vrijednosti, kojom bi se mjerila sva proizvedena roba. U početku je čovjek bio lovac, sakupljač svega što mu je bilo potrebno za život i tada nije imao stalno mjesto boravka. U sjevernoj Siriji zabilježeni su tragovi sisanja prvih žitarica oko 9000 godina prije Krista. U isto vrijeme na Zagros planinama zapadnog Irana uzgajale su se prve ovce i koze. Prva veća naselja bila su naselja zemljoradnika, tek katkad stočara. Anatolijski zemljoradnici nudili su opsidijan („vulkansko staklo“) sirijskim zemljoradnicima za isto tako tvrdu metamorfnu stijenu, rožnjak, koju oni nisu imali. Vjerojatno je da su ti materijali služili za rezanje i struganje. Često se u kasnom neolitiku, napose u porječju Dunava i Rajne, nalazila školjka *Spondylus Gaederopus* („kopito“), koja se nosila kao amulet. Amuleti od spondilusa zamijenjeni su s amuletima od zlata. Bronca, elektrum, alkopirit i višedijelni kalupi znatno su unaprijedili metalurgiju kasnog eneolitika (3500.

do 2500. godina prije Krista). U to vrijeme otkriveno je srebro kao novi metal. Ostave vučedolske kulture s nizom identičnih predmeta, kao što su sjekire, srpovi, mogli su poslužiti kao prvi ingoti (Durman).^{1,2,16}

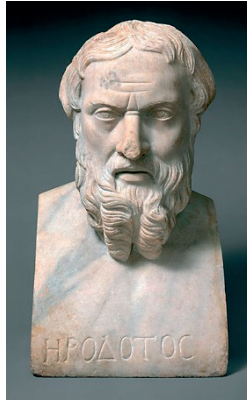
Slika 1. Brončani srp (ingot), u gotovo standardnoj težini i obliku. Rabljen je u trgovini, a mogao se sjeći u manje komade. Razdoblje kasnog eneolitika, 3500.-2500. god. pr. Kr., iz zbirke autora.

Sve su takve tehnološke, gospodarstvene i društvene inovacije 2400 godina prije Krista prethodile razvoju novca. U Mikenici se bogatstvo u brončanim predmetima čuvalo u hramovima, a prema potrebi moglo je biti prekovano u oružje. U Homerovoj Ilijadi i Odiseji goveda su opisana kao novac za razmjenu dobara. Asteci su bazirali svoju trgovinu na brojenju zrnaca kakaovca. Na tržištima se kupovala odjeća, koža, robovi i bilo što jednostavnim govornim sporazumijevanjem. Asteci su ponekad prodavali svoju djecu, a cijena im je bila 600 zrnaca kakaovca. U Babilonu su kao sredstvo plaćanja služile kuneiformne pločice u zlatu i srebru. Nazivali su ih šekelima, minama i talentima. Talent je bila težina vode koja ispuni jednu amforu. Kako je veličina amfora varirala, tako su se mijenjali i težinski standardi. Jedan talent imao je 60 mina. Jedna mina vrijedila je 60 šekela.

Hamurabi (1793. do 1750. god. pr. Kr.) plaćao je vojnike zlatnim ringovima, srebrnim šekelima i komadićima srebra označenim pečatom. U Babilonu je srebro služilo za plaćanje najamnine, posuđivanje i trgovinu robovima te za nabavljanje robe. Jedinice vrijednosti bile su označene pečatom ili znakom roda ili čina i dovele su do ideje o nastanku novca.¹³

Grčki povjesničar Herodot smatra da su Libijci prvi kovali zlatni, srebrni novac i novac od elektruma, te da su oni prvi utemeljili prodaju na malo i utemeljili prve trgovine.^{3,4,5,6,9}

Livije je smatrao da su prvi novac kovali Jonjani. Aristotel je mislio da je kovanje novca izumljeno zbog ubrzanja trgovine, a Platon je vjerovao da je novac nastao kao rezultat prodaje na malo. Novac je promijenio trgovinu, trgovanje je bilo poštenije i lakše.

Slika 2. Herodot

Bogatstvo kraljeva Lidije, Kaudola, njegova nasljednika Gigesa (687.-652. god. pr. Kr.), zatim Alijata i Kreza (561.-546. god. pr. Kr.) mjerilo se milijunima zlatnih krezida, i ušlo je u poslovicu: „Bogat kao Krez,, a potvrđeno je bogatim darovima helenističkim svetištima u Delfima, Efezu, hramu Apolona iz Didime blizu Mileta i dr.¹³

Slika 3. Prikaz Lidije i susjednih država, i kovnice u Sardu.

Povjesničari se slažu u tome da je kovanje novca bila manifestacija privatne inicijative bankara i trgovaca iz Lidije, koji su istovremeno bili u vezi sa svojim susjedima i s grčkim kupcima s obale Sredozemlja. Novac je olakšao trgovačko poslovanje, sudionike u trgovini oslobodio je napora da sami provjeravaju težinu i čistoću metala. Težinske mjere postupno su se mijenjale.

Talent u jednom slučaju imao je 60 kg i 552 grama, a u drugom slučaju 30 kg i 276 grama. Dijelio se na 60 mina od po 60 šekela. Šekel iz ove veće serije, težine 16,82 grama postao je težina statera u fokidskom sustavu, a šekel iz manje serije težine 8,41 grama, postao je zlatni darik. Na Peloponezu u Sparti ili u Argu mina je imala 628 grama, bila je podijeljena na 100 drahmi od po 6,28 grama, te su prema tome stater i didrahma težili 12,57 grama. Drahma je imala 6 obola od po 1,04 grama (takav sustav bio je nazvan eginski, kada je Fidon kovao novac s likom morske kornjače). Uz taj komplicirani sustav podjele novčanih mjera, u Atici ili u Eubeji mina je imala 436 grama, tetradrahma 16,46 grama, drahma 8,73 grama i obol 0,73 grama.⁴

Težina koju je usvojio Krez obuhvaćala je dvije podjele. Jedna je bila za čisto zlato; stater je imao 8,17 grama, a druga je bila za zlato i srebro: stater je imao 10,89 grama. Odnos između elektruma i srebra bio je jedan naprama 10. U toj „šumi“ različitih mjera vjerojatno su se teško snalazili profesionalni mjenjači novca i bankari.

Krez i Lidija

Nakon ovog uvodnog dijela želio sam opisati ponajprije srebrni novac Lidije jer u svojoj zbirci posjedujem manju zbirku srebrnih novaca Lidije, a interesantna denominacija tih novaca u literaturi nije pregledno opisana.^{10,11,14}

Krez, sin Alijata, bio je peti i zadnji kralj dinastije Mermnad u Lidiji (561.-546. god. pr. Kr.). Krezova reforma da se novci osim u elektrumu kuju u zlatu i srebru, omogućila je da se kovanje novca popularizira i da se može proizvoditi širom svijeta. Kovani novci Kreza prikazuju na licu novca lava nasuprot biku, a na naličju novca nalaze se dva utisnuća (inkuzum ili otisak dljeteta). Lav je grb dinastije Mermnad i kraljevski grb. Lav podsjeća na sunce, a bik na mjesec. Postoji još jedna simbolika na lidijskom novcu, lav može predstavljati vrhovnog boga Lidije Bala, a bik vrhovnog grčkog boga Zeusa (H. Frankford). Godine 546. prije Krista propada Krezovo kraljevstvo i Jonija - grad država, i potpadaju pod Perzijsko carstvo. Perzijanci su uspješno nastavili kovati lidijski novac s istom simbolikom sve do 515. godine pr. Krista, kada su počeli kovati novce Darika. Misli se da su Perzijanci kovali zlatne statere težine 8,7 grama i srebrne siglose težine 5,4 grama, sve s grbom lava i bika iz Sarda, ali više u statičnom stilu. Kovnica u Sardu nastavila je raditi sve do dolaska Aleksandra Velikog.^{4,7,8}

Nekom drugom prilikom vjerojatno ću opisati zlatni novac i novac od elektruma, a ovdje ću opisati lidijske srebrne novce.

Najveći i najteži lidijski srebrni novac bio je stater (ili dupli siglos). Prikazat ću ih po označenoj težini i opisati sve denominacije. Da bismo dopunili potrebu za denominacijom statera, denominacije idu do devedesetšestine s težinom oko 0,15 grama. Postoje neslaganja u literaturi o tome da se frakcije ispod 1/12 statera trebaju ubrajati u novce Lidije, iako se sve frakcije u numizmatičkim katalogima opisuju kao „sitan“ novac Lidije.

*Slika 4. Kraljevstvo Lidije - Krez, Ar. Stater, 564.-553. - 550.-539. pr. Kr. Kovnica Sard, promjer 18 mm, težina 10,50 grama
Zbirka Kovač, Berg 20, Ashmolean 760*

Na glavi lava vidljiva je kuglica iznad gornje čeljusti i ispod donje čeljusti. Oko lavlje glave vide se zrake sunca. Grumen je srebra jajolikog oblika, a na pozadini su dvije nepravilne udubine.

*Slika 4.a Kraljevstvo Lidije - Krez Ar. Stater 564.-553. - 550.-539. pr. Kr. Kovnica Sard, promjer 18 mm, težina 10,1 grama
Zbirka Kovač, BMC 41-43, SNG, v. Aul.8209, Carradice Tf. 10. 1*

Novac na slici raniji je (arhaični) primjer otkovanog novca u vrijeme vladavine Kreza. Lav i bik prikazani su dijelom odvojeno jednim udarcem, kako se kovalo u to doba. Na pozadini novca vide se dvije udubine (incusum), s interesantnim crtežom.

Na oba gore opisana novca uočavaju se znakovi kristalizacije, koju zovemo intergranularna kristalizacija ili retikularna korozija. Proces kristalizacije nastaje na novcu kroz vrlo dugo razdoblje. To se češće događalo na relativno čistim srebrnim novcima koji su bili pomiješani s malom količinom bakra i olova. Tijekom vremena bakar i olovo odvajali su se od srebra pa je novac postao krhak i spužvast.^{7,8}

Kristalizaciju, pogotovo jako vidljivu, numizmatičari ne vole, ali ona predstavlja vidljiv znak kako se metal mijenjao kroz vrijeme i ujedno potvrđuje originalnost novca.

Manja težina statera na slici 4.a može se objasniti određenim gubitkom na težini, koji je nastao tijekom vremena, zbog granulacija vidljivih na licu novca.

Slika 5.

*Kraljevstvo Lidije, vrijeme Cirusa-Darika I., 550.-539. do 520. pr. Kr. Kovnica Sard, (Krezijski tip), Ar. Siglos, promjer 16,5 mm, težina 5,30 grama
Zbirka Kovač, Berk 22, Ashmolean 762-71.*

Nimchuk vjeruje da su srebrni polustateri kovani poslije Kreza oko 525.-490. godine pr. Kr., a da su sve manje frakcije kovane poslije 525. godine pr. Kr. Vjeruje se i da je kovanje srebrnih statera završilo 525. godine pr. Kr., ali ne navodi se adekvatno obrazloženje o tome kako je moguće utvrditi da li su novci kovani za vrijeme Kreza ili kasnije.⁸

*Slika 6. Kraljevstvo Lidije, Krez 564.-553. do 550. pr. Kr. 1/3 statera 15 Kovnica Sard, promjer 14 mm, težina 2,92 grama
CNG, Jan 2020, Lot. 425: SNG Ashmolean (perzijsko razdoblje) 772, Rosen 666, BMC-, Boston MFA 2071*

*Slika 7. Kraljevstvo Lidije, Krez, 564.-553. do 550.-539. 1/6 statera Kovnica Sard, promjer 11 mm, težina 1,76 grama
Zbirka Kovač, Berk 25, Ashmolean 773 (perzijsko razdoblje)¹²*

*Slika 8. Kraljevstvo Lidije, Krez, 564.-553. do 550.-539. pr. Kr.
1/12 statera, kovnica Sard, promjer 7 mm, težina 0,81 grama. Zbirka Kovač, Berk
120 (26-27)*

*Slika 9. Kraljevstvo Lidije Krez, 564.- 553. do 550.-539. pr. Kr.
1/24 statera, Kovnica Sard, promjer 6,5 mm, težina 0,33 grama. Zbirka Kovač,
Ashmolean 776-7 (perzijsko razdoblje)*

Postoje neslaganja u literaturi o tome da li se frakcija novca ispod 1/12 može ubrojiti u novce Lidije.^{7,8}

*Slika 10. Kraljevstvo Lidije, Krez, 564.-553. do 550.-539. pr. Kr.
1/48 statera, Kovnica Sard, promjer 5 mm, težina 0,17 grama
CNG, EA 460 (26 I 2020), Berk-, SNG Ashmolean-, SNG Tatis 920*

*Slika 11. Kraljevstvo Lidije, Krez, 564.-553. do 550.- 539. pr. Kr.
1/96 statera, Kovnica Sard, promjer 5 mm, težina 0,14 grama Zbirka Kovač, Berk-,
Ashmolean-, SNG Tatis 920*

Iako novci od 1/48 i 1/96 statera nisu prepoznati kao ostali novci Kreza, težine tih novaca odgovaraju težinama 1/48 i 1/96 statera Kreza. Lav na tim novcima napravljen je u identičnom stilu prikazanom na Krezovim novcima, ali bez bika. Moguće je da su ti novci kovani za vrijeme vladavine Perzije. Može se samo nagađati da li su te sitne frakcije novca bile upotrebljavane npr. za kupnju kruha, ribe i slično ili su služile u bankarskim poslovima.^{7,8,15}

ZAKLJUČAK

Još uvijek se vode polemike o tome kada i gdje je kovan prvi novac. Prvi novac datira od 700. godine prije Krista do 550. god. pr. Kr. Navode se razmišljanja da su prvi novci kovani početkom vladavine kralja Alijata, da su bili kovani od elektruma (prirodne slitine zlata i srebra), koji se nalazio prirodno u rijekama. Kasnije su Lidijci pogoršali kvalitetu elektruma, dodajući mu prirodnu leguru srebra i bakra. U najranijem razdoblju kovanja novca možda nisu kovani srebrni novci, nego samo novci od elektruma i zlata. Može se pretpostaviti da je cijela skupina denominacija zlatnog i srebrnog novca uklopljena u monetarni sustav. Prvi novci cirkulirali su u različitim regijama i služili su za različite načine trgovanja i plaćanja. Neki autori misle da izgled pločice može determinirati vrijeme kovanja novca: što je pločica ravnija, novac je kasnije kovan.

Zašto su kovane frakcije srebrnog statera može se samo pretpostavljati, a isto se tako može pretpostavljati kako je potekao Krezov standard za novac.

Literatura:

1. *Durman, A.*, Spondylus - najranija europska „vrijednosnica“, Numizmatičke vijesti, br. 55, Zagreb, 2002., str. 5.-14.
2. *Brunšmid, J.*, Nahađaji bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, br. VI., Zagreb, 1902., str. 32.-67.
3. *Zmajić, B.*, Grčki novac, u knjizi Numizmatički priručnik i rječnik, ur. Mirnik Ivan, Zagreb, 2011., str. 34.-62.
4. *Babelon, J.*, Antička numizmatika, Beograd, 1970., str. 15.-61.
5. *Berk, H. J.*, The coinage of Croesus: Another look, SAN XX, 1 (1997) p. 14-15 Harland Berk, Bid or buy Sale 119 (15 march, 2001).
6. *Kos, P.*, Leksikon antičke numizmatike, HBZ, Zagreb, 1998.
7. *Naster, P.*, Remarques caracteroscopiques et technologiques au sujet des ceseides in Congresso Internationales di Numismatica, Rome (1961) v. 2, p. 25-37.
8. *Nimchuk, C. L.*, The Lion and Bull Coinage of Croesus, Journal of the Classical and Medieval Numismatic Society, 2nd. Ser. 1 (2000) p. 5-44.
9. *Herodotos*, Histories I. 84, Favorinus de Fortuna 22.
10. *Sear, D.*, Greek Coins and Their Values, London, 1982, vol. 2, Asia and Africa.
11. *Head, B.*, Catalogue of Greek Coins in the British Museum Lydia, London, 1901.
12. Sylloge Nummorum Graecorum, Denmark, The Royal Collection of coins and medals, Danish National Museum, vol. 5 (Ionia, Caria and Lydia) West. Milford, NJ, 1982.

13. *Linzalone, J.*, Electrum and the invention of coinage, Dennis McMillan Publications, USA, July, 2011.
14. *Imhoof-Blumer, F.*, Lydische Stadtmünzen, neue Untersuchungen, Geneve und Leipzig, 1897.
15. Sylloge Nummorum Graecorum, Great Britain, Ashmolean Museum Oxford, Part 11, London, 2013.

Autor fotografija: *Josip Strmečki*

SUMMARY

THE FIRST MINTED COINAGE

Historians are most grateful to ancient writers who mentioned the origin of money in their works, although not often, and thus enabled them to draw certain conclusions. Pollux, a writer from the period of the Emperor Commodus, discoursed as to whether the first money began to be minted by Pheidon of Argos, Demodike (Hermodice) from Cyme, the wife of the Phrygian King Midas or daughter of King Agamemnon of Cyme. Xenophanus claimed in his works that the first coins were minted in Lydia. According to the coin evidence available today, it can be clearly concluded that the first coins were in fact minted in Lydia, and this is confirmed by the data about Pheidon and the quote from Herodotus: "In Lydia they first minted gold and silver coins". It is thought that the minting of the first coins of gold, silver, and electrum (a natural alloy of gold and silver) began in the 7th century BC. The site of the first mints is most often considered to be the area of Lydia and Ionia, located in the small region of western Anatolia, today a part of modern Turkey, while the date of the start of minting is most often cited as around 660 BC. Ionia and Lydia were particularly well known for engraving gems and carving seals and stamps. The skills involved in engraving gems were very similar to those for engraving dies for minting coins. Originally the dies were made of refined bronze, while later they were made from iron. Making a die for a coin was both expensive and difficult. These and certain other elements were crucial for the development of the first monetary system for which precious metals were utilized, which gradually became denominated and used in trade. King Croesus of Lydia minted the first silver and gold coinage in Sardis. He was famous and known for his unbelievable wealth, as is even today witnessed by the saying: "As rich as Croesus". He was defeated by Cyrus II in 546 BC, and Lydia then came under the rule of Persia. The coinage minted after the fall of Lydia is similar to the coinage minted during the reign of Croesus, and the differences are very hard to establish. In this text, the author analyzes primarily the silver coinage of Lydia, listing and systemizing all denominations of staters from Lydia along with illustrative material, which so far has not been clearly outlined in the relevant literature. The majority of the described coins are from the author's private collection.